

הווה מתקדם: השערות על דמיון תרבותי במזרח התיכון

בתקופה האחרונה הופיעו חיבורים רבים אודות דרכי הפעולה של מוסדות תרבות במזרח התיכון. כיצד יכולים דיווחים אלה לתרום לקידום ההבנה וההתפתחות של התוצר התרבותי באזור, וממה הם מתעלמים? למא סולימאן סוקרת את הכרך האחרון בסדרת הפרסומים של הוצאת איבראז על תרבות חזותית במזרח התיכון ובצפון אפריקה.

סקירה מאת למא סולימאן נובמבר 23, 2017

***Future Imperfect: Contemporary Art Practices and Cultural* Anthony Downey (Ed.),
, *Visual Culture in the Middle East Vol. 3*, Berlin: Ibraaz and *Institutions in the Middle East*
Sternberg Press, 2016, 430 pages**

עתיד לא שלם: פרקטיקות אמנות עכשוויות ומוסדות תרבות במזרח התיכון (2016) הוא הפרסום השלישי בסדרה של איבראז (Ibraaz) שעוסקת בפרקטיקות תרבותיות ובמציאות החברתית-תרבותית לאורכו ולרוחבו של המזרח התיכון. הכרך הוא אוסף נרחב של מאמרים שחוקרים את אופני ייצור התרבות בהקשרים היסטוריים שונים בעולם הערבי (מרוקו, אלג'יר, קהיר, ביירות, פלסטין, בגדד, איסטנבול, תימן ומדינות המפרץ), ואת התהליך שבו השוק הגלובלי הנאו-ליברלי והקפיטליסטי מבנה את מוסדות האמנות באזור וכופה עליהם לדבוק בערכיו.

הכרך, בעריכתו של אנתוני דאוני (Downey), העורך הראשי של איבראז, מחולק לשלושה חלקים: הראשון מתאר כמה גישות ל"הקשרים אזוריים, לצד צורות היסטוריות של עוינות בין מוסדות תרבות לבין דיכוי פוליטי"; השני בוחן את הדרכים שבהן מוסדות יכולים להתפתח תוך אימוץ השיטות והביקורת של יצרני התרבות; והשלישי חוקר את המשמעויות שמושגים כמו "מוזיאוני-ענק", "כוח רך" ופרויקט המודרניזם הגלובלי משליכים על עתידם של מוסדות תרבות.

161129_strn_futureimperfect_content_2-1.jpg

Visual Culture in the Middle East 3

FUTURE IMPERFECT
Contemporary Art Practices and
Cultural Institutions in the Middle East

Edited by Anthony Downey
Published by Sternberg Press

ISBN 978 3 95679 246 5

[1] כריכת

הספר "עתיד לא שלם: פרקטיקות אמנות עכשוויות ומוסדות תרבות במזרח התיכון"

במרכזו של עתיד לא שלמנמצא מערך של נושאים שנובעים ממספר חקירות. ראשית, חקירת פעולתו של לחץ פוליטי על מוסדות תרבות באזור, המשנה ובונה את התפתחות המוסכמות החברתיות, הפוליטיות והתרבותיות; שנית, בחינת פעולתו של פרקטיקות אמנות ביקורתיות שעשויות להציג ביקורות מתנגדות, עמידות וקונסטרוקטיביות באופן רדיקלי אל מול תהליכים של נאו-ליברליזם וגלובליזציה; ולבסוף, השאלה "כיצד תשתיות ומבנים חדשים עשויים לצמוח, אם בכלל, מתוך הקשרים כל כך טעונים, אם כי ללא ספק פעילים ונמרצים" (עמ' 18).

דאוני מצין בהקדמה: "עתיד לא שלמה הוא אכן כרך לא שלם, מכיוון שאף פרסום יחיד לא יכול לטעון לייצוג מלא של כל התוצר המוסדי והתרבותי של אזור שלם" (עמ' 17). לפיכך, הוא מודה, מטרת אוסף המאמרים היא להתוות את ההקשרים ההיסטוריים של הייצור התרבותי כתוספת חשובה לדיון העכשווי בתפקידה של התרבות בעולם ערבי, ולדווח אודות "מצב מוסדות התרבות העכשוויים בתקופה שמוגדרת על ידי מגוון רב של פעולות מוסדיות, אקטיביזם פוליטי ומודלים נאו-ליברליים נפוצים של רציונליזציה תרבותית" (עמ' 17-18). האוסף מגיש ניתוחים רבי ערך וידע מחקרי מפורט על האופן שבו פועל השדה התרבותי בעולם הערבי, ועל התנאים החברתיים-פוליטיים שבבסיסו.

ד"ר אנתוני דאוני, כוח, ידע, וחוסות בהקשר של החברה האזרחית באזור המזרח התיכון וצפון אפריקה (MENA)

עתיד לא שלמאינו שלם גם מכיוון שהוא מותיר בקורא צורך בדיון השוואתי או קישורי בחילופי תרבות קיימים (או מדומיינים) באזור ובמשמעות הפצת האמנות והשיח אל נוף תרבות פאן-ערבי רחב יותר. הוא נכשל בהתייחסות לשאלות מהותיות שנוגעות להפצה, חליפין וקבלה של אמנות ושל תוצרי תרבות אחרים; אלו השפעות חברתיות-פוליטיות יכולות להיות להם על חברות ערביות שכנות; אלה סוגים של רשתות תרבותיות מתקיימים בין קהילות תרבותיות שונות; וכיצד רשתות אלו עשויות להנגיש את התוצר התרבותי הערבי לכל האזור.

חשיפה מתואמת למגוון של פרקטיקות ולתוצרים של תרבות ערבית היא המפתח להבנה מלאה יותר של הצורות ההיסטוריות השונות של התרבות והחברה הערביות - הבנה שאינה מצומצמת לדיווח תקשורתי רגיל על עימותים, מתחים פוליטיים ומציאות אלימה. גישה כזאת לתרבות הערבית עשויה לתרום לדיון המתמשך על איך אפשר לפרש את הפרקטיקות של האמנות והתרבות הערביות העכשוויות או להגדירן מבחינה צורנית, תכנית או מעשית. אי אפשר להפחית בחשיבותם של צורות הפצה וחליפין כאלה במצב החברתי-פוליטי הנוכחי, וקיים קשר אמיץ בין חקירתם לבין המטרות הבסיסיות שלעתיד לא שלמכאשר הוא מעלה דיונים חוזרים, אם כי חמקמקים, על מהו מודרניזם ערבי וכיצד הוא פועל כשיח קולוניאליסטי בצורות ארגון גלובליות של תרבות הנשלטות על ידי קפיטליזם נאו-ליברלי.

עם זאת, מספר מאמרים בקובץ מספקים מבט מרתק אל נופי תרבות שונים בתרבות הערבית. במאמר "כמה עתיד נותר?" על מהירות ונסיגה במוסד אמנות בקהיר" אניה צ'רמסקי (Szremski), אוצרת גלריה טאונהאוס ([Townhouse Gallery](#)) [2] בקהיר בשנים 2011-2015, דנה בהקשר הפוליטי של התקופה שאחרי המהפכה וביחסו לשינוי בתוצר התרבותי. בשנת 2014, "סדרה של תערוכות הוצגו על 'האובייקט, הקבוע, הניתן לצילום, היפה', על רקע אי-שקט פוליטי וחברתי" (עמ' 31). צ'רמסקי תוהה, "האם שינוי זה היה פניה אל היופי, או נסיגה מהמציאות? חיבוק או התרחקות?" (עמ' 233), וטוענת ששינוי הכיוון "השפיע על היכולת לחשוב על היסטוריות ועל עתידים אפשריים" עקב התעסקות אוטופית בלכידת וזכירת ההווה דרך ההחלטה מה לזכור ומה לשכוח. תחת מנגנונים אפוקליפטיים של זיכרון, חרדות מעוותות את יכולתנו להעריך את העתיד, שנתפש כארוך מדי, או כהווה חמקמק ומתכווץ שכבר מתרחש. במצב קיומי זה, "פתולוגיות של תפישת העתידיות בוקעות ועולות כאשר מנגנוני לכידת ההווה וכתובתו לאחר זיכרון משתבשים. העתיד הוא דמיון של העבר הנכתב מחדש דרך חוויית "הווה" שתמיד נותר מרוחק מעט" (עמ' 237). מעניין במיוחד בטענתה של צ'רמסקי הוא הטיפול הביקורתי שלה בממד הזמן של חוויית האמנות, וכן באופן בו היא מתייחסת לחוויית הזמן במציאות חברתית-פוליטית. היא מעמידה את אלה אל מול הכלכלה הפוליטית שבבסיס התוצר התרבותי שעבר גלובליזציה:

... למערב (כפי שנהוג לקרוא לו) ... [יש] פטיש לאמנות מהעולם "המתפתח", שנתפשת כאמתית ונוקטת עמדה, ושאר רעיונות משומשים מסוג זה - פנטזיה של אמנות שפועלת נגד סדר היום ההגמוני על ידי יצירת מרווח ל"חופש". לפי פרדיגמה זו, הפניה אל היופי אכן תהווה שיתוף פעולה ריאקציונרי. עם הווייתו על פנטזיות התנגדות אנו יכולים לראות בפניה אל היופי לאו דווקא נסיגה אל מרחב בטוח אלא הזדמנות להשתהות. המפגש האסתטי מאפשר לנו לפסוע לרגע אל מחוץ לזמן... מפנה זמן כדי לזכור, וכך אולי גם להחזיר מעט עומק לדימוין העתיד (עמ' 244-5).

צ'רמסקי טוענת כי בעוד החוויה האסתטית במהותה מכילה "השתהות, חוסר תנועה והתמקדות בסיפוק עצמי" (עמ' 246), היא נתפשת אולי כדלה בהשוואה לתפקיד שממלאות פעולה ישירה וחתימה תחת הכוח הפוליטי. ובכל זאת, היא אומרת, ש"דרך פעולה אחת בזמנים אלה של חוסר וודאות, כאשר 'התנגדות' היא בלתי אפשרית, היא לתעדף התנסויות שמרחיבות את דמיון הזמן עצמו... להתענג על בזבז הזמן. ובעוד אנו מחויבים להרכין ראש בפני משטרת הדימוין, נמלא במחתרת את תפקיד שודדי הים שלה" (עמ' 246).

במאמר נוסף, "מופע הראווה הגלובלי: מודרניות וסופר-מודרניות במוזאוני חצי האי ערב", [קארן אקסל](#) [3] – (Exell) אוצרת, חוקרת ומומחית למצרים העתיקה – בוחנת את מוסדות האמנות במדינות המפרץ, ובמיוחד מוזאוני-על מודרניסטיים, כמייצגים של "אסתטיקה של גלובליזציה שמונעת על ידי הקפיטליזם המאוחר... המאומצת בחצי האי ערב כמסמנת של המודרניות של האזור" (עמ' 39). חללי תרבות אלה מספקים פתח כניסה אל המערכת הגלובלית דרך מיתוג התרבות והם נוטים לרצות את אליטות התרבות הגלובליות ואת מעמד "בעלי הפנאי" בחצי הכדור הצפוני, שמהווים מיעוט בתוך האוכלוסייה הרחבה המורכבת מתושבי המקום ועובדים נודדים ללא מעמד קבע.

בביקורתה על הסופר-מודרניות, מושג שהוטבע על ידי האנתרופולוג מארק אוז'ה [1](#) המוזיאון על מתבססת אקסל (Augé). לאמנות איסלמית ([MIA](#) [4]) בקטאר, ועל מתאף ([Mathaf](#) [5]), המוזיאון הערבי לאמנות מודרנית, כדוגמאות לשיח ממוסד על מודרניות קפיטליסטית עולמית שמשמש ב"מבנה אפיסטמולוגי 'מעוגן באופני תפישה מערביים'" (ו.מ.ק. שו של תוצר לטענתה היא אלה מוסדות נוקטים שבה הלבנה הקוביה אסתטיקת. (326) 'בעמ מצוטט (Shaw) "שומקומות" [2](#), זהות של משאלות מנותקים, היסטוריה ללא מקומות" הם אלה, ה'אוז לדברי גלובליים (non-places) שאינם משתלבים במקומות קודמים" [3](#). המוזיאונים בקטאר מהווים מבנים סופר-מודרניים בכך שהם רק "מתעדים ומשמרים סגנונות חיים עכשוויים ששינו צורה עקב העושר הרב שהביא אתו הנפט".

[6] [Museum_of_Islamic_arts_SOP.jpg](#)

[7] המוזיאון לאמנות איסלמית, קטאר
צילום: שנין אולקרה

[8] [Steve_Sabella_Mathaf.jpg](#)

[9] סטיב סבלה, התנחלות – ששה ישראלים ופלסטיני אחד, 2008-2010. מתאף, המוזיאון הערבי לאמנות, דוחה, קטאר. מיצב של הדפסות דימויים בגודל טבעי, 230X164, כל אחת מודבקת על אלומיניום

לדבריו של האוצר והתאורטיקן פטר ווייבל (Weibel), שאקסל מצטטת במאמר זה, הקובייה הלבנה היא "מילה נרדפת לאמנות צפון אמריקנית ואירופאית שמכסה על הבדלים חברתיים, מגדריים, דתיים ואתניים בשמה של אוטונומיה אסתטית ושפת צורות אוניברסלית, ובכך מדכאת את ההבדלים בין מקורות שונים של האמנות" (עמ' 328). לפי אקסל, אסתטיקת הקובייה הלבנה כתסמין של סופר-מודרניות מנוצל במדינות המפרץ "כדי לתקף את שילוב המודרניזם האמנותי הערבי במודרניזם המערבי באמצעות הצגתו בהקשר האידאולוגי התואם". נימוקים אלה מראים התבוננות רבת ערך באופן שבו אמנות, תוצרי תרבות וביקורת תרבות במזרח התיכון מהוות פריזמות לחקר תרבויות ערביות ובאופן בו הן מתעצבות דרך תהליכים של כוחות פוליטיים, גלובליזציה ומסחר⁴.

מארק אוזה, ארכיטקטורה ושומקומות [10], מתוך טלינה אוליקול [11], [Vimeo](#) [12]

בהקשר הפלסטיני הספציפי בולטת נקודה נוספת ואחרונה לדיון, שמציבה את השלכות הספר בתוך מסגרת רחבה יותר לחשיבה על תוצרי תרבות בעולם הערבי. שני מאמרים מוקדשים לדיון בתוצרי תרבות בפלסטין. הראשון, "מוסדות קולקטיביים: המקרה של פלסטין", הוא ראיון עם האוצר ג'ק פרסקיאן [13] חשיבות על שמדבר (Persekian) שילוב ידיים בין מוסדות התרבות של פלסטין, ליצירת תרבות משני עברי הגבול, כמו במקרה הביאנלה הבין-לאומית בקלנדיה [14]. המאמר השני, "פועלים נגד חוסר נראות: התמודדות עם הפוליטיקה המוסדית של הייצור התרבותי

בפלסטין", מאת [רימה סלחה פאדה](#) [15] אלימות... של חזותית רטוריקה" בידי כנשלטת בפלסטין במציאות דן, (Fadda) צבאית וניהול קולוניאלי, שמייצרים "מופע ראויה של אלימות" בתוך "כלכלה פוליטית של תעשיית המדיה הגלובלית". פאדה שואלת, איך "יוצרים שיח חזותי חדש שיאפשר לצורות משמעותיות יותר של מעורבות פוליטית וביקורת רדיקלית להפציע במרחב הציבורי הבין-לאומי? או שמא המחשה חזותית של אלימות מצליחה לגבור, או נכון יותר, לעקוף ולהאפיל על אופני ייצוג אחרים?" (עמ' 150)

הבעיה הרצינית שעולה מקריאת שני המאמרים היא חוסר התייחסותם לתוצר התרבותי והאמנותי הפלסטיניים בתחומי מה שמכונה "הקו הירוק", המובילה לכך שהם לוקחים חלק בתפישה המצמצמת את פלסטין לכדי איים של שטח כבוש. בחלק זה של פלסטין, שנוטה להישכח, יש גידול מואץ בייצור התרבותי העכשווי, שמתעכב או נחסם משום חיבורו לשיח הקולוניאליסטי ולפרקטיקות של המוסדות הישראליים, או בשל מאבקו ליצירה עצמאית ובלתי תלויה לנוכח גישה מוגבלת למקורות מימון וחילופי תרבויות פלסטינים, ערביים או בין-לאומיים.

כישלונם של העוסקים בתרבות, הפרשנים והמבקרים הפלסטיניים, כמו פאדה ופרסקיאן, לקבל תנאים אלה כחלק בלתי נפרד של התרבות הפלסטינית חמור בכמה מישורים: קדם כול, שיח שכחני כזה מחמיץ מיזמים אמנותיים ותרבותיים בעלי אופי חדשני ומרתק מבחינה צורנית, תוכנית ומתודולוגית. שנית, הוא מתעלם מהשונות/שניות המשמעותית בשימוש שעושים מוסדות התרבות בגדה המערבית באמנות ותרבות כאמצעי להציג, לבחון ולאתגר את הכיבוש, ונטייתן של פרקטיקות התרבות בפלסטין הכבושה לנסות להיאחז מחדש במרחב פוליטי ותרבותי דרך אסתטיקה של אובדן. נתק אפיסטמולוגי זה מצביע על שסע מהותי בחברה ובתרבות הפלסטינית שדורש בדיקה. שלישית, אי-ההכרה בייצור התרבותי בפלסטין ההיסטורית נכנע לסדר-היום שלאחר הסכמי אוסלו ומתאים עצמו להגמוניה לאומנית המסכינה עם הכיבוש, ובכך נותר לא מודע לחלקו בקידום חלוקתה והיפרדותה של החברה והתרבות בפלסטין.

הדבר אפילו חשוב עוד יותר בהקשר של הקריאה ההולכת ומתפשטת לחרם, שאתה הפלסטינים של 1948 אמורים לשתף פעולה למרות המכשולים הרבים שהיא מעמידה לייצור התרבותי. ולמרות זאת, כיצרנים פעילים של תרבות פלסטינית, הם עדיין נדחקים לשוליים ולא מוצעות להם כל אלטרנטיבות כלכליות תמורת העמדה העצמאית והפגיעה שהם נוקטים, והם נכללים לעתים רחוקות בשיתופי פעולה תרבותיים, אקדמיים או מקצועיים. "טריטוריה" בלתי נראית זו היא גם בית לבמות עצמאיות (פסטיבלי סרטים וכן רשתות וחילופי תרבות הנרקמים סביב מוזיקה ואמנות חזותית), שאפשר לקרוא להן "שומסדות". אלו מייצרות תרבות ערבית וניגשות אליה דרך מאמץ עיקש לחדור את הגבולות הפוליטיים ואת ההפרדה החברתית והתרבותית שהם כופים – על ידי התעקשות להשתלב במעגלי תרבות פלסטיניים וערביים רחבים יותר.

[1.png](#) [16]

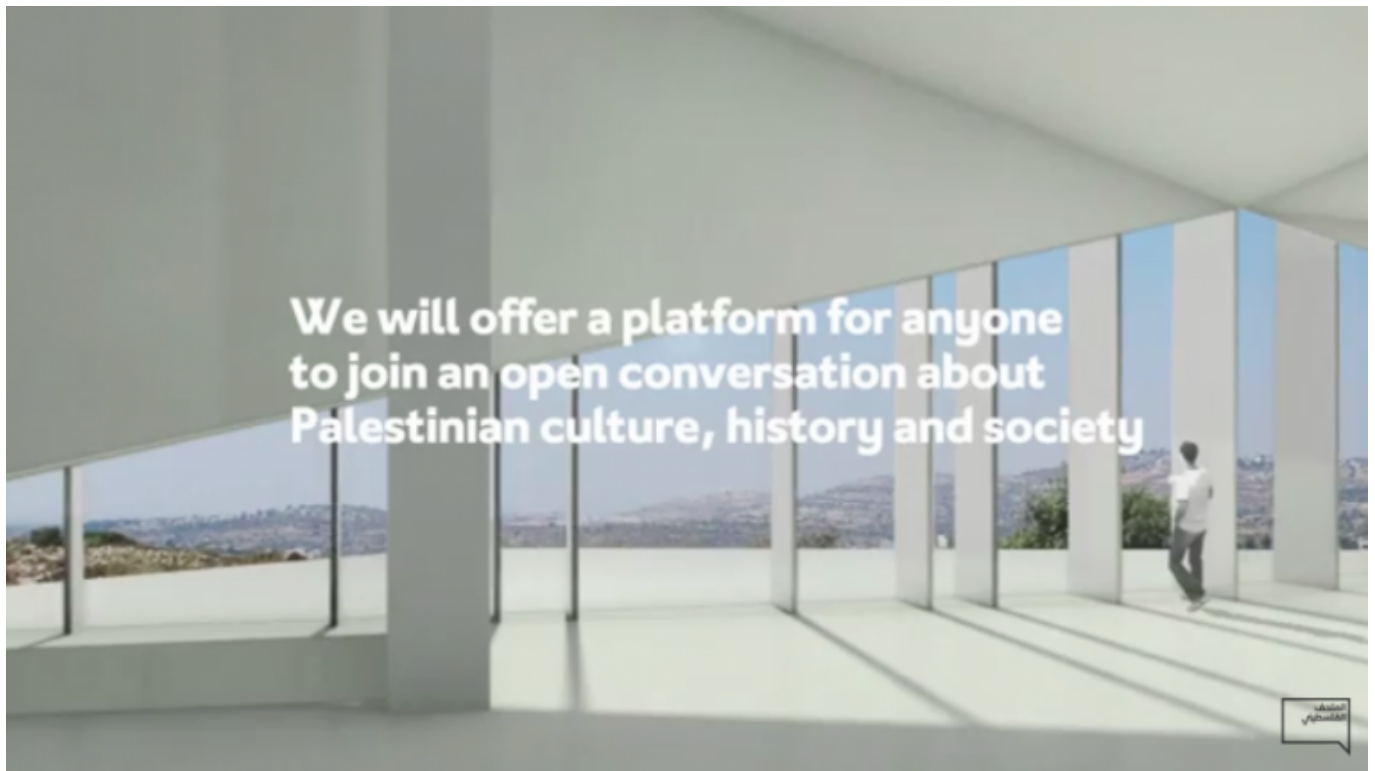
Every Palestinian Counts

[17] המוזיאון הפלסטיני

תצלומי מסך מווידאו שיווקי, 'About the Palestinian Museum' [18]

[19] [2.png](#)

[20] המוזיאון הפלסטיני

תצלומי מסך מווידאו שיוקו, 'About the Palestinian Museum' [18]

לאור זאת, חשוב להתייחס לעוד אחת מהנקודות שעתידי לא שלםמעלה:

...מספר לא קטן של מוסדות מתיימרים כיום לייצג עימותים... הלגיטימיות האמנותית, הביקורתית והאוצרותית שמוענקת לעבודות כאלה היא לרוב חלק מרצף של מסחור גלובלי... "הערך" המיוחס לדימויים של עימות ונישול כמעט לעולם לא נצבר אצל הסובייקטים שמתוארים בעבודות, דבר שמוביל אל השאלה הבווערת של יכולת הפעולה העצמאית (agency): מי מרוויח מעבודת אמנות שמתיימרת לייצג קונפליקט? (דאוני, עמ' 23)

ייתכן שעתידי לא שלםיכול לשמש נקודת מוצא ממנה אפשר להתחיל לחשוב על תודעה תרבותית והיסטורית חזקה ומצודדת ביכולתה לחזות תפישות וחוויות זמן וייצור תרבותי דרך הסתכלות פוסט-קטסטרופלית.

עם זאת, כדי ששיח חלופי כזה באמת יפציע, רצוי שעתידי לא שלמוניתוחי תרבות אחרים מסוגו יפתחו ביקורת עצמית כלפי הראייה, הפורמלית בעיקרה, של ייצור תרבות בעולם הערבי כתהליך ממסדי בלבד, ויכירו בחיוניות של פעולות הצומחות מן השטח, חוצות גבולות ונזילות מבחינה גיאופוליטית.

- 1. בעיקר בספרו משנת 1995, *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity* (London: Verso) [21]
- 2. המושג תורגם במספר אופנים לאורך השנים. ההצעה "שומקומות" לקוחה מן התרגום המופיע ב"אנציקלופדיה של הרעיונות" [22], "דוד גורביץ' ודן ערב, <http://haraayonot.com/idea/supermodernism> [22], נדלה 11.2017.7 (הערת העורכת)
- 3. אוז'ה מצוטט בעמ' 328-9
- 4. בהקשר זה, חשוב לציין את הנטייה לבחון מוסדות דרך אותה עדשה, הנפוצה בעבודתם של אמנים חשובים שמוצאם מהמזרח התיכון, ובעיקר המוזיאון הספקולטיבי לאמנות ערבית עכשווית של [ואליד ראאד](#) [23], שלובש צורות שונות באחדות מעבודותיו.

<https://www.tohumagazine.com/he/article/%D7%94%D7%95%D7%95%D7%94-%D7%9E%D7%AA%D7%A7%D7%93%D7%9D-%D7%94%D7%A9%D7%A2%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%A2%D7%9C-%D7%93%D7%9E%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA%D7%99-%D7%91%D7%9E%D7%96%D7%A8%D7%97-%D7%94%D7%AA%D7%99%D7%9B%D7%95%D7%9F>**Source URL:**

Links

- [1] https://www.tohumagazine.com/sites/default/files/161129_strn_futureimperfect_content_2-1.jpg
- [2] <http://www.thetownhousegallery.com/>
- [3] <http://www.ucl.ac.uk/qatar/qatar-news/2013-10-30>
- [4] <http://www.mia.org.qa/en/>
- [5] <http://www.mathaf.org.qa/en/>
- [6] <https://www.tohumagazine.com/he/file/museumofislamicartssop.jpg>
- [7] https://www.tohumagazine.com/sites/default/files/Museum_of_Islamic_arts_SOP.jpg
- [8] <https://www.tohumagazine.com/he/file/stevesabellamathaf.jpg>
- [9] https://www.tohumagazine.com/sites/default/files/Steve_Sabella_Mathaf.jpg
- [10] <https://vimeo.com/51662299>
- [11] <https://vimeo.com/tlu>
- [12] <https://vimeo.com/>
- [13] <https://www.youtube.com/watch?v=c4PpQLL34V8>
- [14] <http://www.qalandiyainternational.org/>
- [15] <https://www.ibraaz.org/essays/99>
- [16] <https://www.tohumagazine.com/he/file/1.png>
- [17] <https://www.tohumagazine.com/sites/default/files/1.png>
- [18] https://www.youtube.com/watch?v=xTkdn8F_vkc&ab_channel=ThePalestinianMuseum
- [19] <https://www.tohumagazine.com/he/file/2.png>
- [20] <https://www.tohumagazine.com/sites/default/files/2.png>
- [21] <http://14.139.206.50:8080/jspui/bitstream/1/668/1/Auge,%20Marc%20-%20Non%20Places,%20Introduction%20to%20an%20Anthropology%20of%20Supermodernity.pdf>
- [22] <http://haraayonot.com/idea/supermodernism/>
- [23] <http://tohumagazine.com/article/particular-shade-red>